

משפט וצבא

כתב העת של הפרקליטות הצבאית

א דבר מפקדת בית הספר למשפט צבאי.....
ג דבר העורכים.....

ז הצבא בצבת המשפט?.....
הפרקליט הצבאי הראשי, האלוף דן עפרוני

מאמרים

1 ביקורת בית המשפט על החלטות מינהליות בדרך של דיון מקורי.....
יצחק זמיר
הקצאת קרקע על ידי המדינה, השיקול הביטחוני והדרת ערביי ישראל –
33 הפליה אסורה בדיוור או התחשבות מותרת?.....
גרשון גונטובניק
69 הצנזורה בישראל: התאמת מודל הצנזורה לנורמה הנוהגת בישראל.....
סימה וואקנין-גיל
157 גבולות חופש העיתונאי בעת לחימה בראי הסיקור של מערכת "צוק איתן".....
משה נגבי
183 הכשירות הרפואית לשירות צבאי בראי ביקורת מוגבלות.....
תמר תבורי
243 כבוד המת במשפט הבין-לאומי.....
ניר שני

סקירת ספרות

283 עמיחי כהן וסטיוארט כהן יורים ושופטים – ביטחון ומשפט בישראל (2014).....
לירון א. ליבמן

הרהורים על משפט ו...

309 "צבא העם" נגד גיוס החובה.....
גיל לוי

”צבא העם” נגד גיוס החובה

יגיל לוי*

310	תקציר
310	א. הקדמה
311	ב. נקודת המוצא התיאורטית: משטר התגמול הצבאי
314	ג. שוויון והיררכיות פנים-צבאיות בישראל
324	ד. תמורות בתפקוד הצבא
325	1. המעבר מהדרה להכלה
330	2. המעבר מהסדרה היררכית להסדרה הטורכית של הגיוס
333	3. המעבר מחברה הבונה סולידריות בעבור הצבא לצבא הבונה סולידריות חברתית לצרכיו
337	ה. לאן הולך הצבא?

* פרופ' יגיל לוי הוא חבר סגל בכיר באוניברסיטה הפתוחה. הוא משמש יו"ר קבוצת המחקר האירופית לצבא וחברה (ERGOMAS). לוי חוקר את משולש היחסים צבא-חברה-פוליטיקה, בעיקר הזיקה בין המדיניות הצבאית להרכב החברתי של הצבא. הוא מחברם של שישה ספרים. גרסה ראשונה של מאמר זה הוצגה בהרצאת הפתיחה לכנס "צבא בע"מ: יחיד, כלל, ארגון", שארגנה המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, האוניברסיטה העברית בירושלים, מארס 2014. על הערותיהם החשובות והמועילות מבקש המחבר להודות למארגני הכנס, עדנה לומסקי-פדר וישראל כ"ץ, ולמגיבות, לימור סמימיאן-דרש והדס בן אליהו, וכן למכון האוניברסיטה הפתוחה לחקר מדיניות, כלכלה פוליטית וחברה על תמיכתו.

תקציר

הקדמה השחיקה במעמד הצבא מביאה לערעור בסיס הלגיטימיות של מודל גיוס החובה. במאמר זה נטען שמודל הגיוס קורס תחת הסתירות הפנימיות שעמדו ביסוד עיצובו, ובמרכזן הסתירה בין האתוס השוויוני של הצבא למדיניות גיוס ברגנית. נקודת המוצא התיאורטית: משטר התגמול הצבאי. משטר התגמול מבוסס על בניית היררכיות חברתיות בתוך הצבא כך שעל אי-שוויון בהקרבה תפצה העדפה בקבלת תגמולים. שוויון והיררכיות פנים-צבאיות בישראל. משאי-השוויון בהקרבה אינו מפוצה בקבלת תגמולים, מכביד אי-השוויון בנשיאה בנטל ההקרבה בתוך הצבא על הקבוצות המקריבות ונוצר לחץ להקלת הנטל. תמורות בתפקוד הצבא. הלחץ להקלת נטל מערער את הלגיטימיות של מודל הגיוס אך לתקופת המעבר מגיוס חובה לצבא התנדבותי שלושה מאפיינים עיקריים: המעבר מהדרה להכלה; המעבר מהסדרה היררכית להסדרה הטורכית של הגיוס; המעבר מחברה הבונה סולידריות בעבור הצבא לצבא הבונה סולידריות חברתית לצרכיו. לאן הולך הצבא? המשותף לשלושת המעברים הוא שלא זו בלבד שמודל גיוס החובה קורס תחת עומס הסתירות של אתוס "צבא העם", אלא שהצבא כמו ידיו מעצים סתירות אלה.

א. הקדמה

מעמדו החברתי של הצבא בישראל נשחק מאוד מאז שנות התשעים, אם לא קודם לכן. שחיקה זו אף גרמה בעשור השני של שנות האלפיים לערעור בסיס הלגיטימיות של מודל גיוס החובה. ערעור זה מאיים על היכולת להמשיך ולקיים גיוס חובה לאורך זמן.

מקורותיו של תהליך זה קבלו ביטוי בעבודות קודמות שלי.¹ עם זאת, העבודה בחנה את תהליכי העומק החברתיים המאיימים על מודל הגיוס אבל לא את השלכותיהם הישירות על מודל הגיוס בהתחשב באופיו של המודל ובסתירות שהמודל יצר. נקודת מבט זו חשובה אנליטית, אך גם פרקטית – היא מאפשרת לבחון את המהלכים שהצבא קידם וששחקו את המודל, ולכן היא מאפשרת לבחון גם את המהלכים שיש ביכולתו לקדם אם ברצונו לצמצם את השחיקה בלגיטימיות של המודל עד כדי האפשרות כי גיוס החובה יבוטל.

¹ ראו בעיקר יגיל לוי מצבא העם לצבא הפריפריות (2007); יגיל לוי מי שולט על הצבא? בין פיקוח על הצבא לשליטה בצבאיות (התשע"א).

הטענה המוצגת במאמר זה היא שמודל הגיוס קורס תחת הסתירות הפנימיות שעמדו ביסוד עיצובו, ובמרכזן הסתירה בין האתוס השוויוני של הצבא למדיניות גיוס בררנית. לאחר הצגת נקודת המוצא התיאורטית אציג את המבנה החברתי של הצבא בשנותיו הראשונות ואמשיך לדיון במאפייני תקופת המעבר מצבא של מגויסי חובה לצבא של מתנדבים. אסכם בדיון בכיווני התפתחותו של הצבא בעתיד הנראה לעין.

ב. נקודת המוצא התיאורטית: משטר התגמול הצבאי

הצבאות המודרניים בנויים על משטרי תגמול (מושג הלקוח מעולם התוכן הניהולי²). משטר תגמול הוא משטר המבוסס על תגמולם של המשרתים בעבור הקרבתם הצבאית, או לפחות על ציפיותיהם של המשרתים כי יתוגמלו בעתיד, גם אם מנגנון הגיוס בנוי על אכיפת המדינה, כלומר גיוס חובה. לעומת זאת הסדרי הגיוס בעידן שקדם להופעת הצבא המודרני (בעיקר לפני המאה ה-18), התבססו על משטרי כפייה ולא על תגמול.

משטר התגמול מבטיח את תגמול החיילים באופן שהוא בעל ערך לחייהם האזרחיים. לתגמול שני רכיבים – תגמול חומרי ותגמול סמלי. התגמול החומרי הוא בעל ערך ממשי בחיים האזרחיים בהיותו מבוסס על תשלום כסף וטובין שווי כסף (כמו הכשרה מקצועית, השכלה, דיור, בריאות). לעומתו מבוסס התגמול הסמלי על כך שלובשי המדים נהנים מסטטוס ומיוקרה המופקים מעצם שירותם הצבאי (ואף מן המדים עצמם), מאופי עיסוקם הצבאי ורמת ההקרבה הנובעת מכך, ממעמד יחידתם ומדרגתם האישית. אלו מומרים בתגמולים בעלי ערך בחברה האזרחית. הערך אינו רק למגויסים, אלא גם – ואף בעיקר – לרשת החברתית שיצאו ממנה. לפיכך, קבוצות חברתיות שונות מצפות – וחותרות – להפיק סוגים שונים של תגמולים סמליים בהתאם להעדפותיהן הקבוצתיות. התגמולים העיקריים הם בראש ובראשונה זכויות אזרחיות, חברתיות ופוליטיות המוענקות למי ששירת בצבא, והן הופכות את השירות הצבאי למגדיר גבולותיה של האזרחות המועדפת. לצד הזכויות מוענקים גם תגמולים פורמליים פחות, כמו הכרה חברתית או כישורים חברתיים.

Assaf Hamdani & Reinier Kraakman, *Rewarding Outside Directors*, 105 MICH. L.

.REV. 1677 (2007)

ערכו של התגמול הסמלי תלוי אפוא במשמעות החברתית-תרבותית של הפקתו, והוא נקבע בהתאם להמירותו. הִמְיִירוּת (convertibility) פירושה היכולת להחליף משאב שנצבר בזירה אחת, במשאב או בנכס בזירה אחרת, במקרה זה – המרה מן הזירה הצבאית לזירה החברתית האזרחית.³ ההמרה יכולה לשאת אופי של המרה ממשאב סמלי אחד לאחר, למשל סטטוס צבאי בכבוד חברתי. ההמרה גם עשויה לשנות את צורתו של הנכס המומר מסמלי לחומרי, למשל מעמד צבאי המצדיק תגמול מגזרי מועדף (כפי שניתן, למשל, עד שנות השבעים להתיישבות העובדת). בכך שונה תגמול סמלי מתגמול חומרי – כספי או שווה ערך – שאינו נכס המומר מן הצבא לזירה האזרחית, שהרי לנכס זה יש ערך כספי נקוב וקבוע. שני אופני התגמול, הסמלי והחומרי, מתקיימים בו-זמנית בצבאות מגויסי שירות חובה ובצבאות התנדבותיים-מקצועיים, אך משקל התגמולים הסמליים גבוה בראשון ומשקל התגמולים החומריים גבוה באחרון.⁴ הניתוח שלהלן מתמקד בצבאות של מגויסי חובה.

משטר התגמול מבוסס על בניית היררכיות חברתיות בתוך הצבא: ההיררכיה החברתית המתעצבת בצבא בנויה על הבחנה בין קבוצות הנגישות לשירות ובין קבוצות המודרות ממנו. בקרב אלו הנגישות לשירות מתהווה נגישות לא-שווה לא רק לדרגות אלא גם לתפקידים המובחנים במידת היוקרה המוקנית לנושאים בהם.

כדי שההיררכיות הפנים-צבאיות ישרתו את משטר התגמול, הן צריכות להשפיע על ההיררכיות המעוצבות בחברה. צורת ההשפעה המקובלת היא שעתוק: היררכיית ההקרבה, שההיררכיה הפנים-צבאית משקפת, מעניקה לגייטימיות לנגישות הלא-שווה למשאבי העוצמה בחברה, כך שכגודל ההקרבה של הקבוצה גם היכולת להמיר את ההקרבה לנגישות למשאבים. המרה זו מעצבת בתורה את ההיררכיות החברתיות. דוגמה בולטת לתרומה של ההיררכיה הצבאית לשעתוק ההיררכיה החברתית היא בתחום המגדרי. כפי שהסביר גולדשטיין, ההבדלים במבנה המגדרי בין חברות שונות מיטשטשים כאשר מדובר בלחימה. זיהוי הלחימה עם גבריות הוא מכנה משותף כמעט מוחלט בין החברות. לטעמו, זיהוי זה מסייע להתגבר על ההתנגדות הטבעית של

³ Pierre Bourdieu, *The Forms of Capital*, in HANDBOOK OF THEORY AND RESEARCH FOR THE SOCIOLOGY OF EDUCATION 241 (John G. Richardson ed., 1986).

⁴ Yagil Levy, *Soldiers as Laborers: A Theoretical Model*, 36 THEORY & SOC'Y 187 (2007).

אנשים להילחם.⁵ זיהוי זה הוא אפוא סוג של תגמול סמלי המעודד גברים להקריב בשדה הקרב, והדרת נשים משדה הקרב היא שמקנה משמעות ייחודית לתרומה הגברית. הדרה זו המעצבת את ההיררכיה הצבאית, גם מקבעת את הסדר המגדרי בחברה האזרחית.

השפעה אפקטיבית זו של ההיררכיות הפנים-צבאיות על ההיררכיות החברתיות שמחוץ לצבא, כלומר המירות גבוהה, יכולה להתממש רק בשני תנאים הכרחיים. התנאי הראשון הוא שלצבא דימוי אוניברסלי, כלומר הוא מצטייר כניצב מעל לחלוקה הכיתתית של החברה. אוניברסליות של הצבא מושגת באמצעות הפרדה של הצבא מן הפוליטיקה ובנייה לגיטימית של ההיררכיות הפנים-צבאיות באמצעות ביסוסן על קריטריונים הישגיים ולא שיוכיים (או קריטריונים הנראים כאלה). לאוניברסליות גבוהה של הצבא שתי השלכות מרכזיות:

(1) מעמד שנרכש בצבא נתפס כבעל ערך מחוץ לצבא שהרי הוא לא ייחשד כמעמד שנרכש בשל הטיה של הצבא כלפי הקבוצות הדומיננטיות המשרתות בו, אלא ייתפס כתוצאה של הישגיות והקרבה;

(2) אוניברסליות גבוהה (נחלתן של מרבית הקבוצות בחברה) מחזקת את אמונן של קבוצות שוליות בצבא ולכן מעודדת אותן להיאבק על מעמדם בצבא. אמונן נמוך של קבוצות אלו באוניברסליות של הצבא יעודד אותן למאמץ להפיק משאבים מחוץ לצבא ולוותר עליו כמסלול מוביליות, ואף להתנגש עם הצבא, מהלכים שעלולים לקעקע את מעמדו של הצבא.

התנאי השני להשפעת ההיררכיות הפנים-צבאיות על החברה הוא שיח אזרחות התומך בהשפעה כזו, כלומר שיח אזרחות רפובליקני התופס את החיילות כמידה אזרחית נעלה המשמשת אמת מידה לרכישת מעמד חברתי. מיליטריזציה של השיח הפוליטי, תהליך המושפע מהתעצמותו של האיום החיצוני ומהצגת הצבא ומשרתיו כמי שנועדו לסלק איום זה, תעצים את השיח הרפובליקני.⁶

הצטברות שני התנאים תביא לכך שהצבא יאפשר לקבוצות המשרתות בו להפיק תגמולים סמליים בעלי המירות גבוהה לחברה האזרחית. ערך המירות גבוה יבטיח כי

⁵ JOSHUA S. GOLDSTEIN, WAR AND GENDER: HOW GENDER SHAPES THE WAR SYSTEM AND VICE VERSA (2001).

⁶ Yagil Levy, *Convertible Sacrifice – A* הדיון התיאורטי במשטר התגמול מבוסס על *Conceptual Proposition*, 56 SOC. PERSP. 439 (2013).

דומיננטיות בצבא תומר בדומיננטיות חברתית, וכי על אי-שוויון בהקרה תפצה העדפה בקבלת תגמולים. יחסי החליפין המגלמים הקצאה של תגמולים סמליים בתמורה להקרה צבאית מבטאים את מה שניתן להמשגה במונח המשוואה הרפובליקנית.⁷

משטרי התגמול יוצרים, מצד אחד, הסדרים מוסדיים שהופכים ציות והקרה לשגרה, ומצד אחר הם יוצרים סתירות, העשויות להביא לעיצובם מחדש של משטרי התגמול כהסדרים מוסדיים ואפילו לקריסתם. אמנה עתה סתירות אלה על קצה המזלג ואמחישן בדיון האמפירי: (1) כשהמירות עולה, מתחזקים לחצים של קבוצות מודרות או דחוקות לשוליים לחפש דרך לשנות את ההיררכיה או ליצור היררכיות נפרדות מחוץ לארגון הצבאי כדי ליצור לעצמן תגמולים סמליים חלופיים; (2) משטר התגמול מבוסס על הצורך בתגמול תמידי, אך היכולת לתגמל עשויה למצות את עצמה ואז להפר את המשוואה הרפובליקנית ולהחליש את המוטיבציה להקרה. זאת בפרט משום שכאשר משטר בנוי על היררכיות פנים-צבאיות, הוא חשוף לצורך לפצות על הקרה בלתי שוויונית באמצעות תגמולים בלתי שוויוניים. אם כך, כשהמירות פוחתת, מתפתחים קונפליקטים בין הצבא למגויסיו המבקשים לצמצם את הקרבתם, שהרי פוחת התגמול על ההקרה. מסגרת כללית זו מספקת תובנות להבנת תהליכים הפוקדים את הצבא בישראל.

ג. שוויון והיררכיות פנים-צבאיות בישראל

מראשיתו עוצבה בצה"ל היררכיה פנימית. היא העמידה את הקבוצות המייסדות, כלומר האליטות האשכנזיות החילוניות, בראש ההיררכיה. ההיררכיה הייתה משולבת בהנהגתו של מודל גיוס ברנזי, שהוא מודל של גיוס חובה שחל פורמלית על האוכלוסייה, אך גם פוטר מחובת הגיוס שיעור גבוה יחסית של בני האוכלוסייה. בשנים אלו עוצבו הסדרים רשמיים ומעשיים שפטר מן השירות אזרחים פלסטינים ונשים דתיות. הסדרי הפטור התרחבו בהדרגה וכללו גם צעירים יהודים ברמת השכלה

⁷ יודגש: משטר התגמול מעודד הקרה במונחים של מוטיבציה להתגייס ומוטיבציה להצבה בתפקידים תובעניים ומסכני חיים. המנגנון שמסביר מה מביא חיילים שכבר הוצבו לתפקידים מסוכנים לסכן את חייהם על ידי, לדוגמה, חשיפה לאש אויב, לקוח מגוף ידע אחר הממוקד, למשל, בלכידות היחידה ובקשרים החברתיים הנוצרים בתוכה.

נמוכה, בעיקר מזרחים.⁸ שיעורי הפטור של צעירים יהודים אלו הצטמצמו בעקבות מלחמת יום כיפור (1973), אך מאז המהפך של 1977 התרחבו הסדרי הפטור של גברים חרדים והגיעו עד לשיעור של כ-13% בשנת 2009.⁹

הבררנות תמכה במשטר התגמול הצבאי. הדרתם של מזרחים, נשים ודתיים מן הליבה היוקרתית של הצבא והדרה של חרדים מן הצבא בכלל היו מקור להפקת תגמולים בעבור הקבוצה הדומיננטית. מבנה זה שרטט את גבולות הישראליות התקנית לפי זהותו של הגבר היהודי האשכנזי-חילוני, על התגמולים שהקנתה התוויית הגבול הזה. נוסף על כך, הדרת אזרחים פלסטינים מן הצבא תגמלה את המגויסים המזרחים משום שהיא יצרה הבחנה ברורה בין שתי הקבוצות הממוקמות בתחתית ההיררכיה החברתית והעניקה יתרון למזרחים.

בה בעת, אתוס השוויון, שבו נעטף הצבא תחת סמלי "צבא העם" כארגון המקיים על פי דימויו אמות מידה הישגיות ולא שיוכיות לשיבוץ ולקידום, טשטש את קיבוען של ההיררכיות והפך אותן ללגיטימיות, או לפחות לזמניות. אתוס זה נשען במידה רבה גם על העדר הבחנות קבוצתיות בחקיקה. כך, על נשים הוטלה חובת גיוס כמעט גורפת, למעט נשים דתיות, שהן הקבוצה היחידה שהוחרגה רשמית על פי חוק שירות בטחון שנחקק בשנת 1949 – וגם אלה פוטרו לפי עיקרון כללי של פטור מטעמי מצפון, הגם שהוא חל על נשים בלבד.¹⁰ במקרה של תלמידי ישיבות חרדים נקבע הסדר פרגמטי של פטור, אף שמצומצם, שהניח את דעתה של המנהיגות החרדית. פטור זה עוגן בהסדר ולא בחקיקה מפורשת ונסמך על סמכות שר הביטחון לפי חוק שירות בטחון לקצר שירות, לדחותו או לשחרר ממנו לפי שיקולים שונים. בכך הוא לא רק אפשר לחרדים להימנע מקריאת תיגר על הצבא, שנהנה ממעמד סמלי גבוה,¹¹ אלא גם אפשר להנהיג החילוניות של המדינה לקיים הסדר שאינו פוגם במצג האוניברסליסטי של מודל הגיוס, שלכאורה חל על כלל הגברים.

⁸ מוטי ספראי מדיניות ניהול כוח האדם בעקבות מלחמת יום הכיפורים: צוהר ארגוני להבנת יחסי צבא-חברה 75-76 (חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, 2010).

⁹ אוריגנה אלמסי יישום חוק דחיית שירות לתלמידי ישיבות שתורתם אומנותם (חוק טל) 14 (הכנסת, מרכז המחקר והמידע, 2012).

¹⁰ נויה רימלט "על מצפון, מגדר ושוויון: גלגוליה של סרבנות-המצפון הנשית בין חוק שירות ביטחון לבג"צ לאורה מילוא" עיוני משפט כט 449, 458-459 (2006).

¹¹ דפנה ברק-ארז "גיוס בחורי הישיבות: מפשרה למחלוקת" צומתי הכרעות ופרשיות מפתח בישראל 13, 19 (דבורה הכהן ומשה ליסק עורכים, 2010).

גם הפטור משירות לערבים, שלא היה מובן מאליו בשנות המדינה הראשונות, לא עוגן בחוק ואף לא בהחלטה מפורשת של שר הביטחון לממש את סמכותו ולשחרר משירות. הפטור לערבים עוגן בקביעה הכללית של חוק שירות בטחון (סעיפים 3-6) שהפוקד (בעל תפקיד שהוסמך על ידי שר הביטחון) רשאי לקרוא בצו לתושב קבוע בגיל 17 להתייצב לרישום, ואם נמצא כשיר – גם להתייצב לגיוס מגיל 18. מכאן שהחוק גם מאפשר לפוקד שלא לאכוף את חובת הגיוס באמצעות אי קריאה להתייצבות.¹²

כמנגנון המשלים את עיצוב ההיררכיה הפנימית, האתוס הרפובליקני והמיליטריזציה של השיח הפוליטי בשנותיה הראשונות של המדינה הבטיחו המרה לגיטימית של מיקום בהיררכיה הפנים-צבאית, אם דומיננטי ואם שולי, במעמד חברתי.¹³ המצג השוויוני של הצבא אף ביצר את דימויו של הצבא כמנגנון הבונה סולידריות חברתית, "צבא מאחה קרעי השבטים" כפי שכינה אותו בן-גוריון.¹⁴

דימויו האוניברסליסטי של "צבא העם" לא רק סייע ללגיטימיזציה של משטר הבררנות, אלא אף סייע למתן קונפליקטים חברתיים, בעיקר הקונפליקט האתנו-מעמדי האשכנזי-מזרחי. למשל, דימוי זה הגביר את האמון של מזרחים בצבא בעקבות אירועי ואדי סאליב של 1959, שחזקו את תפקיד הצבא כמי שסולל למזרחים ערוץ למוביליות חברתית.¹⁵

מצג האוניברסליות של הצבא והיווצרות קהילת בעלי העניין הנהנית מן ההטבות שהוא מקנה, ביצרו את אתוס "צבא העם" וגרמו להתקבעותו: אתוס של צבא שוויוני, אוניברסלי, מנגנון לחינוך מחדש של המהגרים ולמוביליות שלהם, המוסד שהשתתפות בו מייצגת את האזרחות הנורמטיבית, המוסד המגבש מחדש את החברה היהודית בישראל. התקבעות זו הייתה כה חזקה עד כי המושג "צבא עם" הפך למעין אמת טבעית. תפקידיו החברתיים של הצבא היו אפוא נדבך חשוב בהעצמת יוקרתו. אך בפועל יצר משטר התגמול המבוסס על היררכיות, סתירות. המודל נבנה על סתירה בין העצמתו של האתוס השוויוני, מצד אחד, ובין אי-שוויון בפועל שעיצב היררכיה פנים-

¹² ליאב אורגד "המיעוט הערבי בישראל וחובת שירות בטחון" המשפט יא 381 (2007) (מתייחס לגרסת החוק משנת 1986, אך דבריו נכונים גם בהתייחס לגרסה המקורית).

¹³ יגיל לוי צבא אחר לישראל – מיליטריזם חומרני בישראל 56-76 (2003); יואב פלד וגרשון שפיר מיהו ישראלי – הדינמיקה של אזרחות מורכבת (2005).

¹⁴ ד"כ 8, 1281 (התשי"א).

¹⁵ לוי צבא אחר לישראל, לעיל ה"ש 13, בעמ' 67-68.

צבאית והדרה משירות של קבוצות שונות (שיצרה מלכתחילה מודל בררני), מצד שני. כאמור, סתירה זו לא הייתה מקרית אלא נבעה מתוך יסודותיו של משטר התגמול הצבאי.

בהמשך לטיעון התיאורטי שלמעלה, סתירה בין אתוס שוויוני לאי-שוויון מפתחת שני מצבים מנוגדים: המצב האחד – עולה ערך ההמירות של התגמולים, אך לא הכול נהנים מהם בצורה שווה. מצב זה מעודד תגובות-נגד מצד קבוצות שוליות או מודרות המבקשות לשפר את מעמדן; המצב השני – נשחק מאוד ערך ההמירות, ואז מכביד אי-השוויון בנשיאה בנטל ההקרבה בתוך הצבא על הקבוצות המקריבות. במילים אחרות, במצב הראשון מתפתח לחץ מבחוץ כלפי פנים להשתלבות, ובמצב השני ניצר לחץ מבפנים כלפי חוץ להקלת הנטל.

נתחיל במצב הראשון. האמרת ערכו של השירות הצבאי, כלומר עליית ההמירות, עד שנות השבעים הביאה לתביעות של קבוצות שונות לנגישות לצבא או לשיפור מעמדן בו, והן נענו במהירות יחסית. בשנות השבעים היו אלו תביעותיהם של מזרחים בעלי השכלה נמוכה שדרשו להשתלב בצבא, תביעה שהשמיעו הפנתרים השחורים ושנענתה. בשנות השמונים הופיעו לחצים שונים מצד קבוצות של חובשי כיפה שהולידו הסדרים (מסלולי ההסדר ובהמשך המכינות הקדם צבאיות) שאפשרו את השתלבותם בצבא באופן שמיתן את סיכונם של הדתיים כי הצבא יגרום לחילונם. בשנות התשעים דרשו הומוסקסואלים הסרת מגבלות על שיבוצם ועל קידומם בצבא ונענו במהירות. באותה עת גם הופיעה קריאת תיגר פמיניסטית על הצבא שהתבטאה בקבלת העתירה של אליס מילר לשילובה בקורס טיס, ושהמשכה בשנת 2000 בהוספתו של סעיף 16 לחוק שירות בטחון [נוסח משולב], התשמ"ו-1986, בקביעה כי "לכל יוצא צבא אשה זכות שווה לזכותו של יוצא צבא גבר, למלא תפקיד כלשהו בשירות הצבאי...".¹⁶ עם זאת היישום של סעיף זה עדיין רחוק ממימוש. באופן זה הכילו מוסדות המדינה את קריאות התיגר על מודל הגיוס, וישראל דילגה על הניסיון ההיסטורי של דמוקרטיזציה אחרת המאופיינת במאבקים על נגישות להשתתפות צבאית, מאבקים שיש בהם כדי לערער את מצג האוניברסליות של הצבא. באופן פרדוקסלי חיזקה אותה אוניברסליות של אי השוויון הפנימי בצבא את אתוס "צבא העם", ואתוס זה כפה את שילובם של המודרים, נפגעי אי השוויון, כשהם דרשו זאת.

¹⁶ בג"ץ 4541/94 מילר נ' שר הביטחון, פ"ד מט(4) 94 (1995); חוק שירות ביטחון (תיקון מס' 11), התש"ס-2000, ס"ח 64.

יתר על כן, קבוצות שהפנימו את החסמים שהציבו ההיררכיות הפנים-צבאיות, עיצבו לעצמן מסלולים להפקת תגמולים העוקפים את מסלול המוביליות הצבאי. כך נהגו החרדים, שיצרו משנות השבעים מסלול עוקף צבא באמצעות רשת המוסדות התורניים בחסות "תורתו אומנותו". זה היה מסלול מוביליות של הקבוצה היהודית הענייה ביותר, שחברת השוק הדירה לשוליה ושנועדה לאייש בצבא את מקצועות הצווארון הכחול. במקביל פנה לעיצוב מסלול חוץ-צבאי גם דור "הכיפות הסרוגות", שחש מנוכר בצבא החילוני. הוא הקים וטיפח את גוש אמונים כמסלול מוביליות שאמנם אינו מוותר על השירות הצבאי, אבל הערוץ למימוש המאוויים של הכיפות הסרוגות אינו הצבא אלא ההתיישבות בשטחים. מצג האוניברסליות של הצבא היה כה חזק עד כי קבוצות אלו נמנעו מלקרוא תיגר על הצבא במישרין ופנו למסלולים עוקפים. גם אופן התגובה הזה העצים את דימויו האוניברסלי של הצבא. יתר על כן, גם את קריאת התיגר המתונה יחסית של גוש אמונים הצליח הצבא להכיל בזכות שילוב של הימנעות מהתנגשות אתו בשנות השבעים עם שילובו בצבא של הדור השני של הקבוצה באמצעות מפעל המכינות הקדם-צבאיות הדתיות מסוף שנות השמונים (תוך הפקת תועלת משקיעת הגוש באותן שנים).

יכולתו של הצבא להכיל את הקונפליקטים לאורך זמן התקיימה כל עוד לא התפתח המצב הקיצוני השני – ירידת ערך השירות, כלומר ירידת ההמירות של התגמולים הנצברים בצבא. חשוב להדגיש שוב שמשטר התגמול הצבאי מבוסס על הצורך בתגמול תמידי. היכולת לתגמול עלולה למצות את עצמה, בפרט ככל שקבוצות רבות יותר נגישות לתגמולים, והדבר מקשה על דיפרנציאציה של התגמולים כדי ליצור הלימה בין הקרבה לתגמול – והלא ההיררכיה הפנים-צבאית בנויה על דיפרנציאציה כזאת. יתר על כן, לצבא אין שליטה על ערך ההמירות מכיוון שאת ערכם של התגמולים הסמליים מעצבים תהליכים חברתיים, תרבותיים ופוליטיים החיצוניים לצבא. סתירה פנימית זו מתעצמת במפגש עם סתירה אחרת שמשטר התגמול הצבאי מעצב: משטר זה מבנה היררכיה פנים-צבאית. ההיררכיה הפנים-צבאית בנויה על הקרבה בלתי שוויונית המפוצה באמצעות תגמולים בלתי שוויוניים. כאשר מתעצם ערך ההמירות של התגמולים, ולא הכול נהנים מהם במידה שווה, פועלות קבוצות השוליים הצבאיות לשפר את מעמדן, כפי שראינו בעבר. אך כאשר ערך ההמירות נשחק מאוד, מתחזקת תחושת המקריבים כי ההקרבה מוטלת באופן בלתי הוגן.¹⁷ תחושה זו מיתרגמת לצורות שונות של התנגדות לגיוס.

¹⁷ MARGARET LEVI, CONSENT, DISSENT, AND PATRIOTISM (1997).

ואכן, ערך ההמירות של התגמולים שהצבא הציע למשרתיו, פחת בהדרגה משנות השמונים. הגורם מפחת-התגמולים העיקרי היה הניתוק ההדרגתי של החיילות (soldiering) מהאזרחות (citizenship), כלומר ניתוק בין התרומה הצבאית ובין הנגישות לאזרחות מועדפת, כך שתשואת התגמולים בעבור ההקרבה הצבאית נשחקה. ארבעה גורמים עיקריים תרמו לניתוק זה (עם השפעות מחזקות הדדיות):¹⁸

ראשית, החברה בישראל התעצבה מאז שנות השמונים כחברת שוק בשל חשיפתה לגלובליזציה. את הגלובליזציה ליוו שינויים מבניים במשק ברוח הדוקטרינה הניאו-ליברלית (החל ב"תכנית הייצוב הכלכלית" של שנת 1985, שחיסלה את ה"היפר-אינפלציה") שהגבירו את יכולת המשק להיחשף להשקעות, להגירת הון דו-כיוונית ולקשרי מסחר בינלאומיים. הגלובליזציה חיזקה את האתוס של כלכלת השוק, שמאפיין אותה שיח ליברלי-אזרחי וניאו-ליברלי כלכלי-חברתי. בשיח החדש נחלשו מאוד הממלכתיות, הקולקטיביזם והחלוציות – הסמלים העיקריים של השיח הרפובליקני, במושגי פלד ושפיר¹⁹ – שהיו דומיננטיים מאז התגבשותה של הקהילה הפוליטית הישראלית-היהודית, ופינו את מקומם – בראש ובראשונה בקרב המעמד הבינוני-גבוה – לשיח האזרחות הליברלי.

התוצאה הייתה רב-ממדית: (1) ערכי השוק, כמו אינדיבידואליות, חומרנות, צרכנות ותחרותיות, העומדים בסתירה לערכי הממלכתיות הצבאית, פגעו באתוס ההקרבה הצבאית; (2) ההשקעה, לרבות האנושית, בביטחון נאמדה במונחים כלכליים בעוצמה הולכת וגוברת, מה שפיחת את ערכה; (3) גישה קוסמופוליטית-ליברלית המחלישה את האוריינטציה הלאומית גיבשה תשתית תרבותית-רעיונית להסגה חלקית של הצבאיות. השיח הגלובלי האנטי-צבאי חדר לשיח המקומי והעצים קולות ביקורתיים שהעמידו בסימן שאלה הנחות מוסכמות באשר לממלכתיות הצבאית. אתוס חדש התפתח והעמיד במרכז את הפרט, מי שחופש הבחירה שלו וזכויות הקניין שלו זוכים לקדימות;²⁰ (4) ליברליזציה העצימה את הסתירה בין תביעת המדינה

¹⁸ דיון זה מבוסס בעיקר על לוי מצבא העם לצבא הפריפריות, לעיל ה"ש 1.

¹⁹ לעיל ה"ש 13.

²⁰ רן הירשל "חברה אזרחית נ' מדינת ישראל: שתי תפיסות מושגיות בדיון העכשווי על אודות חברה אזרחית ומקומן בפסיקת בית המשפט העליון" ישראל: מחברה מגויסת לחברה אזרחית? 305 (יואב פלד ועדי אופיר עורכים, 2001); Eitan Adres, Pieter Vanhuyse & Dana R. Vashdi, *The Individual's Level of Globalism and Citizen Commitment to the State: The Tendency to Evade Military Service in Israel*, 38 *ARMED FORCES & SOC'Y* 92 (2012).

מאזרחיה להקרבת חייהם במלחמה ובין שיח של זכויות פרט וציפייה לנורמליות;²¹ (5) בעיקר נחלש הקריטריון הרפובליקני הקובע את מעמדם של הפרט והקבוצה בחברה בהתאם לתרומה, בעיקר הצבאית, למדינה. השיח הליברלי העצים את זכויות הפרט לכדי זכויות טבעיות שהנגישות אליהן אינה תלויה בהכרח בתרומתו של הפרט לעיצוב "הטוב המשותף" הקהילתי, לרבות באמצעות שירות צבאי.²²

שנית, שיח האזרחות הרפובליקני הוחלש גם מהתחזקותו של השיח האתנו-לאומי. האתוס האתני-לאומי הוא התשתית התרבותית המוצקה של המיליטריזם הישראלי מאז סוף שנות השבעים. הוא התחזק בתגובה למלחמת ששת הימים, שקיבוע תוצאותיה רתם את המדינאות הצבאית החילונית לביסוס השליטה על אתרים קדושים, שבתורה הביאה לפריחה מחודשת של ערכיה היהודים-דתיים של החברה הישראלית-היהודית.²³

בשונה מהאתוס הרפובליקני, תפס האתוס האתנו-לאומי את המדינה כהרחבה וכהתגלמות של הקהילה היהודית, ולא כישות אינסטרומנטלית נפרדת ממנה. לכן מוסד האזרחות אינו מבוסס על זכויות או חובות אישיות הנובעות מחברותו הפורמלית של הפרט במדינה, אלא על שייכות ראשונית לקולקטיב קהילתי שזהותו הראשונית היא יהודית. עצם השיוך לקולקטיב היהודי מקנה סטטוס שאינו תלוי עוד בתרומה היסטורית או עכשווית, צבאית או אחרת, כמו זו שהייתה מזוהה עם הדומיננטיות של המעמד הבינוני האשכנזי בחסות השיח הרפובליקני הממלכתי. עקב כך העצים האתוס האתנו-לאומי את ההבחנה בין יהודים לערבים כשתי זהויות קיבוציות-ראשוניות והבנה יחסי היררכיה המקובעים על בסיס שיוכי. כלפי הסביבה הערבית נבעה מאתוס זה גישה כוחנית הנטועה ברציונל דתי או לאומני, לצד גישות המבקשות להגביל את הזכויות האזרחיות הליברליות שניתנו למיעוט הפלסטיני-הישראלי.²⁴ גם התחזקותו של שיח זה הפחיתה את התועלת הסמלית שקבוצות המעמד הבינוני-חילוני הפיקו משירותן הצבאי, שהרי הקרבתן אינה עוד הקריטריון המכריע לתגמול חברתי. כך גם קבוצות שהקרבתן מוגבלת, בראש ובראשונה החרדיות והמזרחיות העניות יותר, תבעו בהצלחה את שיפור מעמדם מעצם שיוכן היהודי.

²¹ מנחם מאוטנר "ליברליזם בישראל: 'האדם הטוב', 'האזרח הרע', והשגשוג האישי והחברתי" עיוני משפט לו 7 (2013).

²² פלד ושפיר, לעיל ה"ש 13.

²³ שם.

²⁴ שם.

שלישית, הפחתת ערך השירות הצבאי הועצמה בשל הירידה בתחושת האיום הקיומי הקולקטיבי, תהליך שהסכם השלום עם מצרים (1978) העצים. סקרי דעת קהל הראו ירידה של כ-10% בשנים 1987-2006 במדדי תחושת האיום המורכבים מתחושת האיום הקיומית מפני מדינות ערב, החשש מוויתור על שטחים תמורת שלום והחשש מהקמת מדינה פלסטינית.²⁵ השיח שהתפתח בעקבות מלחמת לבנון הראשונה ושהבחין בין "מלחמת ברירה", כלומר מלחמה שלא הייתה הכרחית להסרה של איום חיצוני, ובין "מלחמת אין ברירה" שלכאורה אפיינה את מלחמות ישראל בעבר, ביטא את הירידה בתחושת האיום הקיומי.

רביעית, התחזקה יכולתן של קבוצות, המרכזיות שבהן הן החרדים והאזרחים הפלסטינים, לצבור זכויות במנותק מתרומתן הצבאית. כושר המיקוח הפוליטי של קבוצות אלה גבר ככל שהפיצול במערכת הפוליטית גבר, והן יכלו למנף זאת לצבירת זכויות שונות. הכינון של רשת המוסדות החרדיים שתפקדו כמסלול מוביליות חוץ-צבאי, היא המחשה לכך.

כך נשחקה יכולת המעמד הבינוני לצבור בשירות הצבאי נכסים בעלי ערך חברתי. כמה ממדים רלוונטיים לשחיקה זו:

1. יתרונות חברתיים – יתרונם של המשרתים בצבא נפגע משקבוצות שאינן משרתות, ובמרכזן חרדים ואזרחים פלסטינים, הונגשו לזכויות ללא מבחן השירות הצבאי. תהליכים פוליטיים וכלכליים, ובהם היחלשותו של שיח הזכויות הרפובליקני, פגעו ביכולתה של ההתיישבות העובדת הוותיקה ליהנות מיתרונות כלכליים וסמליים שלא אחת הוצדקו בעבר בתרומה הצבאית של מגזר זה. במיוחד תרמה לשחיקה זו התעצמות של הקבוצות החרדיות. כל עוד היו החרדים מסוגרים בשכונותיהם, כתב יאיר שלג, הטריד הפטור משירות צבאי את החברה החילונית במידה פחותה, אך לא כך כאשר גברה הנוכחות החרדית במערכות השלטון, בהקצאת משאבים (כחינוך ושיכון) ואף ברבים מאתרי הנופש והבילוי.²⁶ אוניברסליזציה של מדינת הרווחה, במובן של החלשת הקריטריונים הקבוצתיים בנגישות לזכויות, היא מכוחות ההינע המרכזיים לשחיקת התגמולים הסמליים שקבוצות חזקות מפיקות משירותן הצבאי.

²⁵ Asher Arian, Paper presented at the International Conference on Public Opinion Democracy and Peace Making: From War to Peace and Back Again: Israeli Jewish Public Opinion 1987-2006 (May 23, 2006).

²⁶ הדתיים החדשים – מבט עכשווי על החברה הדתית בישראל 291 (2000).

2. שוק העבודה – בחסות חקיקה ופסיקה ליברליות איבד המושג "יוצא צבא", שהיה סמל חשוב ושבאמצעותו זכו יוצאי צבא לעדיפות בשוק העבודה, רבות מחשיבותו. יותר מכך, שירות צבאי החל להשיא פרמיה שלילית בשוק העבודה ככל ששוק זה נעשה תחרותי. הטענות על הפלייתם לרעה של אנשי מילואים במקומות עבודה היא אינדיקציה חשובה לכך.
3. מעמד פוליטי – מהפך 1977 נישל את המעמד הבינוני-חילוני מהדומיננטיות הפוליטית שלו והעלה קבוצות אחרות, ובמרכזן דתיים ומזרחים, תהליך שהשיח האתנו-לאומי שיקף וחיזק. תהליך זה היה מהגורמים לצמיחתה של מחאה פוליטית בשנות השמונים מקרב המעמד הבינוני-חילוני שחש ש"המדינה נלקחת" ממנו.
4. לגיטימציה למעמד מועדף – בהיותו קבוצה שבלטה בתרומתה הצבאית, היה המעמד הבינוני-חילוני הראשון להפנים כי בנסיבות של שיח רפובליקני נחלש, נעשה השירות הצבאי למרכזי פחות בעבורו להצדקת המעמד החברתי המועדף שלו. שיח ליברלי ואתוס השוק שימשו להצדקת הישגי הקבוצה.²⁷ בנסיבות אלה החלשת נוכחותו בצבא והגדלת משקלן בצבא של קבוצות שקודם לכן תפסו מקום שולי, לא סיכנו את הדומיננטיות של קבוצה זו.
5. ירידה באיום החיצוני – על רקע הקריאה הביקורתית של האיום החיצוני משנות השמונים, דוגמת התפיסה של מלחמת לבנון הראשונה כ"מלחמת ברירה", תרם הפיחות בתחושת האיום גם לפיחות בערך התרומה הצבאית. משמעות הירידה בתחושת האיום היא שמחיר הביטחון מאמיר בערכים יחסיים, כלומר המחיר המוחלט נשאר קבוע למדי אך התמורה פוחתת, דהיינו פוחתת התחושה של שותפות בסילוק האיום, הפחתה שבתורה מצמצמת את התגמול הסמלי לנושאים בהקרבה.
- במצב זה של שחיקת התגמולים מופרת המשוואה הרפובליקנית. במילים אחרות, עד לשנות השבעים, על הקרבה צבאית בלתי שוויונית פיצו תגמולים בלתי שוויוניים, כך שההיררכיה הפנים-צבאית שיקפה את ההיררכיה החברתית, כפי שגם קיבעה אותה ותמכה בה. זוהי תמצית המשוואה הרפובליקנית של הקרבה צבאית תמורת תגמולים, ועליה התבסס משטר התגמול הצבאי בישראל. עתה פחת ערכם של התגמולים שצברו בני המעמד הבינוני-חילוני: נשחק ערך ההמירות של דומיננטיות צבאית לחברתית,

²⁷ פלד ושפיר, לעיל ה"ש 13.

בכך שפחת תפקיד השירות הצבאי בעיצובה של ההיררכיה החברתית, בנגישות לזכויות חברתיות ולמעמד פוליטי, בהקניית יתרונות בשוק העבודה ובפיתוח הערך הסמלי של שותפות בהסרה של איום קיומי. עקב כך נפגעה המוטיבציה להקרבה צבאית והופיעו צורות שונות של התנגדות להקרבה. ההתנגדות הייתה בחלקה בממד האישי, כמו מוטיבציה נמוכה להתגייס, להשתבץ בתפקידים קרביים או להמשיך לשירות קבע, או בממד הקבוצתי. ביטוי להתנגדות קבוצתית הוא תסמונת הרגישות לחללים שהתפתחה בקרב המעמד הבינוני-חילוני בצורות שונות החל ממלחמת לבנון הראשונה ושהביאה לצורות שונות של מחאה. ביטוי אחר וחשוב לדיונו הוא התפתחות מחאה נגד אי שוויון בחלוקת הנטל הצבאי, ובמקרה זה התרחבות שיעורי הפטור של החרדים, שבה נעסוק מיד.

הצבא מצדו הסתגל לשינויים האלה. הוא עודד שינוי בהרכבו החברתי. כך, הוא הגביר את הישענותו על קבוצות דתיות וקבוצות ממעמד נמוך, שהן קבוצות הטעונות מוטיבציה גבוהה יותר להקרבה צבאית ביחס לקבוצות העילית. במיוחד בלטה מדיניות העידוד של גיוס חובשי כיפה, באמצעות פיתוח מפעל המכינות הקדם-צבאיות (משנת 1988) והרחבת מסלול ישיבות ההסדר שקם כבר במחצית שנות השישים. בד בבד הגביר הצבא את מדיניות הבררנות בגיוס, ומשנות התשעים התרחבו הפטורים. הפטורים, שהוחלו במקור על אזרחים פלסטינים, חרדים ונשים דתיות, הורחבו גם לגברים משכילים בני המעמד הבינוני, נשים מן המעמד הבינוני וגברים ממעמדות נמוכים, בשילוב של שני גורמים: (1) משבר המוטיבציה של המעמד הבינוני הביא לעלייה במספר הפטורים הרפואיים והנפשיים לגברים והפטורים לנשים המבוססים על הצהרת דת; (2) הצבא נטה לבלום ביקורת מוטת-שוק על עודפי כוח אדם שנוצרו בעיקר בשל הריבוי הטבעי וההגירה מברית המועצות לשעבר, ולכן הרחיב את פטורי הגיוס ואת קיצורי השירות.²⁸ הוא גם הצמיד תג מחיר כלכלי למשרתי המילואים ממחצית שנות השמונים, עד כי אחוזים ספורים שותפים לשירות מילואים משמעותי. אם נסכם מבחינה כמותית את התעצמותו של משטר הגיוס הבררני, נוכל לומר ששיעור המשרתים בצבא, כולל מילואים, עמד בשנים 1983–1984 על 16.4% מכלל

²⁸ רון שטרן "מהפך מוטיבציה לשירות בצה"ל – הסבר אפשרי" מערכות 28, 360 (1998).

האוכלוסייה, הוא ירד ל-12.2% בשנים 1992–1993 וירד עוד בשנים 2004–2005 ל-9.2% בלבד.²⁹

הבררנות אינה רק פתרון אלא גם בעיה. הגברת הבררנות מפחיתה עוד יותר את ערך התגמולים הסמליים של המשרתים ופוגעת במעמדם. בין גורמי הפיחות הנובעים מהגברת הבררנות נמנים הגורמים האלה: החשיפה הציבורית של הפטורים ושל ההישגים שצוברים הפטורים משירות (לדוגמה, כאמור למעלה, פטור החרדים); היכולת של פטורי השירות לרכוש יתרון יחסי על פני המשרתים באמצעות רכישה מוקדמת של השכלה והקדמת הכניסה לשוק העבודה; השחיקה בדימויו של השירות הצבאי כחובה מוחלטת; החלשת היכולת החוקית להפלות לטובה מחדש את המשרתים (ככל שרב משקלם של מי שפטורים משירות כחוק).

אם כך, כאשר הבררנות משולבת עם שחיקת התגמולים הסמליים, אין בכוחה לשמש מנוף לתגמול המשרתים בצבא. בנסיבות אלו מוגבלת היכולת לטעת בקרב משרתי המעמד הבינוני-חילוני את ההכרה שהם אליטת שירות שאמנם תורמת ומקריבה יותר מקבוצות אחרות, אך גם מתוגמלת בהתאם. שיח כזה היה יכול להתקיים בעבר, כשהמשוואה הרפובליקנית היטיבה עם קבוצה זו, אך לא עוד. כך מתנפצת הסתירה בין האתוס השוויוני לבררנות, סתירה המגולמת במשטר התגמול הצבאי.

כך נקלע מודל גיוס החובה למשבר לגיטימציה. משבר לגיטימציה הוא תוצאה של סתירה בין הגיונות פעולה שונים של המדינה היוצרים משבר אמון. במקרה זה – סתירה בין מודל הגיוס שהפך לבררני ובין האתוס המכונן השוויוני של מודל הגיוס, שמבחינה היסטורית גם נכרך בתגמולים רפובליקניים. כך נולדה תקופת דמדומים של מעבר ממודל גיוס חובה לצבא התנדבותי.

ד. תמורות בתפקוד הצבא

לתקופת המעבר מגיוס חובה לצבא התנדבותי כמה מאפיינים. אסקור שלושה מאפיינים עיקריים: המעבר מהדרה להכלה; המעבר מהסדרה היררכית להסדרה

²⁹ ששון חדר צבא חובה מול צבא מקצועי: השפעת שיטת הגיוס על העוצמה הצבאית של מדינת ישראל 99 (עבודה לקבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת תל-אביב – הפקולטה לניהול, 2013).

הטורכית של הגיוס; המעבר מחברה הבונה סולידריות בעבור הצבא לצבא הבונה סולידריות חברתית לצרכיו.

1. המעבר מהדרה להכלה

בררנות המשולבת בשחיקת תגמולים סמליים הפכה את השירות הצבאי מנכס לנטל בעבור המעמד הבינוני-חילוני. כך התחוללה בשלב זה התפנית מהדרה להכלה: כל עוד המעמד הבינוני-חילוני תפס את הצבא כמעוז שלו, מעוז שהקנה לו יוקרה ותגמולים, שהצדיק את הישגיו ושווהה אתו מבחינה היסטורית כמעמד "בונה האומה", לא גילה מעמד זה עניין בכך שאחרים הודרו מן הצבא, בין שמדובר בהדרה מלאה של פלסטינים וחרדים ובין שמדובר בהדרה חלקית, בעיקר מן הליבה הלוחמת של הצבא, של דתיים (מטעמי תרבות), מזרחים מן הפריפריה ונשים (מטעמי התאמה לכאורה). לשם המחשה, במהלך שנות השישים והשבעים של המאה הקודמת לא גויסו כשליש מן הגברים היהודים בהתאם לקריטריונים של כשירות,³⁰ אך תופעה זו לא עוררה עניין ציבורי או מחאה מצד המשרתים ורשתותיהם החברתיות.

לעומת זאת, התפיסה שהשירות הוא "נטל" משמעה שיש לחלוק את השירות עם אחרים, וזו התפנית מהדרה להכלה. התפנית ביטאה שינוי באסטרטגיה של חלקים מן המעמד הבינוני-חילוני שהתבטא במאבק לגיוס חרדים ובקידום "קמפיין המשתמטים" של אמצע העשור הראשון של שנות האלפיים, ושאף עורר לחצים ראשונים מן הצד הימני של המפה לגייס גם אזרחים פלסטינים. כך התפתח השיח של "חלוקת הנטל".

התפנית מהדרה להכלה פוגעת בלגיטימיות של מודל גיוס החובה בכמה מישורים. ראשית, אחת התופעות החדשות המזוהות עם שיח חלוקת הנטל היא הפיכת הבררנות לרשמית לכאורה בכך שנתונים על שיעורי הגיוס החלו להיחשף באופן תקדימי מראשית שנות האלפיים. נתונים אלו היו בחזקת טאבו קודם לכן כחלק ממצג האוניברסליות של "צבא העם". חשיפתם הייתה תוצאה של שחיקת הלגיטימיות של מודל גיוס החובה שהביאה ללחצים לחשוף את הנתונים, אבל גם העצימה את השחיקה ככל שהנתונים הציגו חלוקה לא-הוגנת לכאורה של נטל הגיוס.

שנית, האתוס המכוון של צה"ל, ביטוי מובהק לצבאיות הישראלית, לאתוס "צבא העם" ולאוניברסליות של הצבא, היה שהחיילים נקראים לשירות חובה אבל באים

³⁰ ספראי, לעיל ה"ש 8, בעמ' 75-76.

כמתנדבים בהמשך למורשת החלוצית. בסתירה לאתוס זה עומדות הצגת השירות כנטל והתביעה כי נטל זה ייאכף על אחרים אף נגד רצונם. הרטוריקה של נטל מעצימה בתורה עוד יותר את הפיחות שחל בערך השירות הצבאי.

שלישית, הארכיטקטורה של מודל הגיוס הייתה זהירה ומתוחכמת דיה להימנע מהעמדת הצבא בקונפליקט עם קבוצה שאינה רוצה להתגייס, כמו חרדים, נשים דתיות ואזרחים פלסטינים. השירות נאכף על בודדים אך לא על קולקטיב. לא בכדי הסתייג הצבא בסוף שנות התשעים (בפני ועדת טל) מאכיפת גיוס על חרדים.³¹ גישה זו נשענה על האתוס ההתנדבותי של השירות הצבאי, כשם שהעצימה את האתוס הזה, שהיה מרכיב חשוב בבינוי האוניברסלי של הצבא. אכיפה אלימה של גיוס על חרדים, ואולי גם על אחרים, תחליש אפוא מאוד את מעמדו האוניברסלי של הצבא.

רביעית, התביעה להכלה עושה שימוש באתוס השוויוני של השירות ומבקרת את הפער בינו ובין אופן המימוש של ההכלה בפועל. בה בעת התביעה להכלה גם מערערת את האתוס השוויוני משום שהיא אינה יכולה להתממש במלואה. ואכן, חוק שירות ביטחון (תיקון מס' 19), התשע"ד–2014, ס"ח 350, שנחקק בראשית 2014 כדי לעודד גיוס חרדים, יביא, גם על פי התחזיות האופטימיות, לגיוס של שיעור נמוך בלבד של חרדים לצבא. שיח ההכלה מקבע בכך, אבל גם ממסד, אי שוויון, מה שמכרסם עוד יותר בבסיס ההוגנות של גיוס החובה ובכך מערער את הלגיטימיות שלו.

חמישית, התביעה להכלה יוצרת מתחים בין-קבוצתיים. ביטוי לכך היה הניסיון להחיות את השיח הרפובליקני, שנחלש משנות התשעים, אל מול שיחי אזרחות אחרים, ובעיקר השיח הליברלי. השיח הרפובליקני המסורתי שרטט היררכיות שהבליטו את המעלות הטובות של התורמים, וכך שרטט באופן שנתפס כלגיטימי את גבולות החברה בהתאם לגבולות המעמד הבינוני-חילוני-גברי. בשונה מכך, השיח הרפובליקני החדש, יותר משביקש לרומם את התורמים, הוא עסק בגינוים של הלא-תורמים, מי שאינם ישראלים תקינים, שאינם "נמצאים מתחת לאלונקה" (כפי שהציג "הפורום לשוויון בנטל"). רטוריקה זו הסלימה עד לדרישה להטיל סנקציות על משתמטים משירות, דרישה שבלטה בשיח החקיקה של תיקון מס' 19.³²

³¹ הועדה לגבוש ההסדר הראוי בנושא גיוס בני ישיבות דין וחשבון כרך א 32 (מהדורה שניה, 2000) (להלן: דוח ועדת טל).

³² לדיון מפורט ראו יגיל לוי "המחאה שלא הייתה – על מחאת נטל הגיוס" המרחב הציבורי 8, 55 (2014).

דוגמה בולטת לשיח זה הייתה שיח השכול החדש, שהתפתח בעיצומה של מלחמת לבנון השנייה (2006). ראשי התנועה הקיבוצית הבליתו את הנוכחות הגבוהה של צעיריהם במפת השכול של המלחמה וקראו תיגר על הניסיון לגמד את תרומתם הצבאית בעבר. הבלטה דומה הציעו גם המתנחלים, הפעם גם כהתרסה על חלקן המצומצם של קבוצות אחרות. הגדיל לעשות ראש אגף משאבי אנוש, האלוף אלעזר שטרן, שמתח ביקורת פומבית על כך שבני תל אביב הוותיקה אינם מיוצגים במפת השכול, ובכך עורר ויכוח ציבורי. במילים אחרות, היה כאן ניסיון להחיות את השיח הרפובליקני באמצעות שיח שכול החותר להקנות מחדש משמעות סמלית להקרבה הצבאית מצד מי שנדחק על ידי שיחים חלופיים. ואולם, יותר משהיה מדובר בשיח רפובליקני במונחים היסטוריים, כלומר שיח של תביעה לתמורה בשם התרומה הצבאית, ביטא שיח השכול החדש מהלך של דהלגיטימציה של האחר, מי שאינו תורם.³³

שיח רפובליקני חדש זה לא היה מנותק מההתפתחותה של "פוליטיקת הזהויות" בישראל. "פוליטיקת הזהויות" ביקשה, תוך כדי קריאת תיגר על ההגמוניה האשכנזית-החילונית-הגברית, להעצים את הביטוי הציבורי ואת הייצוג של זהויות קיבוציות מתהוות ושל קולות שהודחקו בעבר מליבת השיח, ולקעקע את המודל ההיסטורי של כור היתוך ואת ההיררכיות החברתיות שהובנו סביבו.³⁴ כך ניתן מקום למבעים של מזרחים, מהגרים רוסים (שלא נתבעו לזנוח את תרבותם המקורית), נשים, אזרחים פלסטיניים ועוד. שיח כזה מחדד את המהלך של חידוד קטגוריות קבוצתיות ואת המתח ביניהן. מתח זה התפרס גם לזירת השיח על הצבא.

אם כך, מאבקי גיוס מהופכים – לא מצד המודרים המבקשים להשתלב בצבא, אלא מצד המדירים לשעבר המבקשים לשלב מודרים ולהקל בנטל – מחלישים את האתוס האוניברסלי של הצבא ואת ההסכמה סביב מודל גיוס החובה.

הצבא מצדו שיתף פעולה עם אסטרטגיית ההכלה. הוא בחר לרפא את הלגיטימיות של מודל גיוס החובה באמצעות חתירה להגברת השוויון בנטל הגיוס, ולכן

³³ לוי מצבא העם לצבא הפריפריות, לעיל ה"ש 1, בעמ' 305–306.

³⁴ יוסי יונה ויהודה שנהב "המצב הרב-תרבותי" תיאוריה וביקורת 17, 163 (2000); אורי רם "פוסט-ציונות: העשור הראשון – סוציולוגיה של ערעור על הגמוניה לאומית" חברה וכלכלה בישראל כרך ב 803 (אבי בראלי, דניאל גוטוויין וטוביה פרילינג עורכים, 2005).

צמצם פטורי גיוס, תמך בקמפיין המשתמטים,³⁵ החל לתמוך (או לפחות לשתף פעולה) עם הדרישות לגיוס חרדים בכפייה (רעיון שהסתייג ממנו בעבר, כאמור) ואף העלה הצעות להחלה של שירות אזרחי חובה על כל מי שלא יגויס לצבא.³⁶ במילים אחרות, הצבא אימץ את אסטרטגיית ההכלה, הגם שהיא מסבה נזקים ללגיטימיות של גיוס החובה.

לבחירה של הצבא במהלכים אלו היו חלופות. לצד השלמה עם המשך שחיקת הלגיטימיות של מודל גיוס החובה והאצת המעבר לגיוס התנדבותי היה הצבא מסוגל לנסות לחפש מנגנוני לגיטימציה חלופיים של שירות חובה בררני. ארחיב על כך בסיום המאמר, אבל בשלב זה חשוב לציין כי העמדה המסורתית של מערכת הביטחון, כפי שהוצגה בתגובות לעתירות לבג"ץ בעניין גיוס חרדים, הייתה שגיוסם אינו רצוי.

ביטוי לגישה זו מצוי בעמדה שהציג שר הביטחון בשנת 1986 (יצחק רבין) בבג"ץ רסלר, בנמקו את מערכת השיקולים המנחים אותו בהפעלת שיקול דעתו בעניין דחיית שירותם של בחורי הישיבות. שר הביטחון יצחק מרדכי חזר ואימץ גישה זו בתשובה לבג"ץ בשנת 1998 על רקע דומה. בין הנימוקים (לצד כיבוד האמונה והרגישות של החרדים) נאמר גם כך:

... [אורח החיים של תלמידי הישיבות הינו דתי קיצוני ביותר ועקב כך ההליכה לצבא גורמת להם בעיות חמורות בהסתגלות לחברה ולתרבות זרות להם, וקשיים בשמירה קפדנית על מצוות הדת... [נוהגי יום יום אחרים שלהם עלולים להערים קשיים רבים בהערכות צה"ל לשילובם במסגרותיו...]

... [יעילות שירותם מוטלת כל כולה בספק עקב הקושי הנפשי שלהם להתבטל מתלמוד תורה ועקב חינוכם ואורח חייהם המיוחד...]

איש אינו יכול להתנבא, אם גיוס אלפים רבים של תלמידי ישיבות, אשר יראו בגיוסם לצבא פגיעה ביסוד אמונתם, לפיה תלמוד תורה קודם לחובה לשרת בצבא, יוסיף לכח הלחימה של צה"ל, או חלילה, יפגע בכוח זה. אין כל בטחון שגיוס כזה, גם אם יגדיל מבחינה מספרית את

³⁵ אלעזר שטרן משא כומתה – ניוטים בגובה העיניים 255–256 (2009).

³⁶ אנשיל פפר "הרמטכ"ל מציע: שירות אזרחי לכולם, ממנו יבחר צה"ל את החיילים" הארץ 2.12.2009, 1.

כוחו של הצבא, לא יהיו לו השלכות שליליות מרחיקות לכת על חוסנה הפנימי והחיצוני של המדינה.³⁷

נימוקים אלה מבטאים הכרה בשונות התרבותית החרדית. הכרה זו שירתה כמה מטרות: ראשית, הכרה זו הצדיקה הימנעות מכפיית שירות בטענה כי לא תצמח מכך תועלת. בכך חוזק שוב האתוס ההתנדבותי, לכאורה, של הגיוס המרחיק את הצבא מעימות קבוצתי עם מגויסים שאינם רוצים לבוא בשעריו. גישה דומה השתקפה בעמדתו הרשמית של הצבא כי הוא מעודד גיוס חרדים כפוף לכך שהדבר ייעשה "בדרך של הדברות והסכמה".³⁸

שנית, וכאמור למעלה, הכרה זו שרטטה את גבולות הישראליות התקנית שהתרבות הפוליטית הצבאית התוותה על פי דיוקנו של הגבר היהודי, החילוני או הדתי-לאומי. החרדים הודרו מגבולות אלה. עצם התוויית הגבול ניסתה לשמר את היוקרה המוענקת למגויסים לצבא מעצם שיוכם לקולקטיב המועדף. לכן בעבור מה שהצטייר עדיין כחוט השדרה החברתי של הצבא – המעמד הבינוני-חילוני – היה אי גיוסם של חרדים מקור עוצמה של אחיזה בנכס הגיוס.

שלישית, ההכרה בשונות התרבותית החרדית העניקה לגיטימיות מבוססת להחלטה לפטור קבוצה שאינה מתאימה לשירות צבאי, ולכן החילה בפועל את עקרון השוויון רק על מי שכשיר לשרת, כלומר ההכלה הייתה איכותית ולא כמותית. ביטויים כמו "אורח חיים דתי קיצוני", "בעיות הסתגלות", הפוטנציאל "להערים קשיים", "יעילות השירות מוטלת בספק", העידו על כך. נמתח קו ברור המבחין בין מי שמתאים לאורח החיים הצבאי ובין מי שלא זו בלבד שאינו מתאים לו, אלא אף עשוי להפריע לו. אך בשנות האלפיים נסוג הצבא מגישה זו ואימץ אסטרטגיה של הכלה כמותית. הדבר נבע מהבנה כי שיעורי אי הגיוס מאיימים על הלגיטימיות של מודל הגיוס, שהרי בכך עוסק שיח הגיוס מראשית שנות האלפיים. לכן הדרך לרפא את הלגיטימיות, סבר הצבא בטעות, מחייבת עלייה בשיעורי הגיוס.

³⁷ בג"ץ 3267/97 רובינשטיין נ' שר הביטחון, פ"ד נב(5) 481, 496-497 (1998); בג"ץ

910/86 רסלר נ' שר הביטחון, פ"ד מב(2) 441, 456 (1988).

³⁸ דוח ועדת טל, לעיל ה"ש 31, בעמ' 32.

2. המעבר מהסדרה היררכית להסדרה הטררכית של הגיוס

לפי הבחנותיו של ג'סופ,³⁹ קואורדינציה הטררכית (heterarchy) התפתחה במערב בעיקר משנות התשעים לצד שתי הקואורדינציות האחרות המסדירות את הפעולה החברתית: קואורדינציה על ידי השוק ("אנרכית") וקואורדינציה על ידי המדינה ("היררכית"). הקואורדינציה ההטררכית היא רשתית ומבוססת על התארגנויות עצמיות ורבות של ארגונים אוטונומיים שונים (כמו NGOs) המקיימות ביניהן רשתות ענפות של השפעה הדדית. המדינה משלבת את הרשתות האלה בניהולה של מדינת הרווחה (בעיקר שירותי רווחה, בריאות וחינוך), כמרכיב של מה שקרוי המשילות החדשה.

בדומה לכך, הקואורדינציה נהפכה להטררכית גם בתחום הגיוס. בטרם תעבור הסדרת הגיוס מהיררכיה, כלומר אכיפת המדינה, לאנרכיה, כלומר הסדרה על ידי כוחות השוק – שהוא המעבר משירות חובה לשירות התנדבותי – מפעילה המדינה גם הסדרה רשתית, הטררכית. הסדרה זו נעשית באמצעות שילוב מתווכים בגיוס בדמות ישיבות ההסדר והמכינות, לצד מתווכים אחרים, כמו הורים, בתי ספר ועמותות המעודדות גיוס. גם המודל שהתעצב לגיוס חרדים לפי תיקון מס' 19, מבוסס על מכסות גיוס, כלומר הוא מעניק אפשרות למיקוח בין הצבא לישיבות ולקהילות החרדיות, והן מתווכות בין הצעיר החרדי לצבא. הסדרה הטררכית במערך המילואים גורמת לכך שהשירות נשען על גיוס חובה, אבל גובר המשקל של הידברות עם ארגוני מילואים על התנאים החומריים של השירות לצד התגברות המיקוח האישי בין המגויס ליחידתו.

המעבר למודל של גיוס חובה בררני תורם לכך: האופי הייחודי של מודל זה מעניק משקל לשוק ולחברה האזרחית בהיותם אלה שמעצבים את ההעדפות של פרטים ושם קבוצות בכל הנוגע לשאלות אם להתגייס ולאיזה מסלול, כשם שהשוק והחברה מעצבים את גבולות כושר המיקוח של פרטים וקבוצות מול הצבא במימוש ההעדפות האלה. בנסיבות אלו נעשית החברה האזרחית (לצד השוק) לכתובת עיקרית של המדינה כדי לעודד גיוס, לצד המשך השימוש בכלי האכיפה של המדינה שמאפיין גיוס חובה.

³⁹ Bob Jessop, *The Changing Governance of Welfare: Recent Trends in its Primary Functions, Scale, and Modes of Coordination*, 33 SOC. POL'Y & ADMIN. 348 (1999).

בצבא התחזקה המוטיבציה לעבור מהסדרה היררכית לרשתית גם בשל נטייתו, הנובעת כאמור מן המורשת המוסדית של השנים המכוננות, לשמר את האתוס ההתנדבותי של השירות הצבאי. להמחשה, הסתייגותו ממהלכי אכיפה של גיוס הביאה משנות השבעים את הצבא להעדיף מתווכים על פני אכיפה גם בהתייחס לציבור הדתי, ולכן הוא הרחיב את השימוש במכינות ובישיבות ההסדר. הצבא נהג כך אף על פי שהוא יכול היה לגייס את הצעירים הדתיים ללא תיווך ומתוך מינוף המוטיבציה הגואה שלהם להשתלב במערך הלוחם של הצבא. כך או כך, הסדרת הגיוס של מרבית הקבוצות החברתיות הייתה בעבר היררכית במובן זה שהצבא גייס את הצעירים ללא שימוש במתווכים ואכף במישרין את סמכותו. החריגה היחידה הייתה ההתיישבות העובדת, שאֵתה כוננו הפוליטיקאים הסדרים ייחודיים בדמות מסלול הנח"ל. הסדרים אלו נבעו מעוצמתה הפוליטית של ההתיישבות העובדת בשנותיה הראשונות של המדינה, אך הם נחלשו ככל שדעך מעמדו של מגזר זה, ובמקביל התחזקה המדינה כלפי פנים.

המעבר לקואורדינציה ההטררכית שוחק את הלגיטימיות של גיוס החובה. בראש ובראשונה הוא מגביר את מרחב המיקוח של קבוצות ויחידים עם הצבא. זה המעבר מצבאיות נתינית לצבאיות חוזית, כלומר מעבר מתפיסה המניחה שירות חובה במושגים של תרומה בלתי מותנית למדינה, לאימוץ "צבאיות חוזית" המבוססת על התניית השירות בהתאם לשאיפות ולאינטרסים של הפרט.⁴⁰ התוצאה היא שהצבא עשוי להעדיף צרכים של קבוצות על פני שימור האתוס האוניברסלי שלו, ואפשר להמחיש זאת בכמה דרכים.

האחת היא היררכיית המוות. הצבא מכפיף את עקרון הסולידריות, שלפיו כל האזרחים שווים בנגישותם לזכות להגנה, לאילוף תרבותי-ארגוני הנובע מהתגברות הרגישות החברתית לחללים צבאיים. עם זאת, רגישות זו אינה שוויונית. הפוטנציאל לתרגם רגישות לפעולה קולקטיבית חתרנית שתגביל את פריסתו של הצבא במשימות עתירות סיכון, גובר ככל שקבוצה חזקה מקריבה. הדבר הביא את הצבא לעצב את ההקרבה באופן היררכי – קבוצות שוליות ודתיות של חיילים נמצאות בסיכון גבוה לעומת קבוצות חזקות, חיילי חובה מצויים בסיכון גבוה יותר מחיילי מילואים, שיש להם יכולת להתארגן. כאשר יש צורך בסיכון של קבוצות חזקות או בסיכון ממשי של

⁴⁰ גיל לוי, עדנה לומסקי-פדר ונועה הראל "מ'צבאיות נתינית' ל'צבאיות חוזית' – פניה המשנתות של הצבאיות בישראל" המרחב הציבורי 1, 89 (2007).

קבוצות חזקות פחות מקרב החיילים, יועדף סיכונה של האוכלוסייה האזרחית עד גבול מסוים, כפי שהומחש לא אחת בלחימה בלבנון ובעזה.⁴¹

המחשה אחרת היא הפגיעה בעקרון הניטרליות הדתית של הצבא, שעליה הצביע אסא כשר.⁴² כושר המיקוח של הקבוצות הדתיות הביא את הצבא לסטות מן הגישה שאפיינה אותו בראשיתו, של אכיפת הסדרי דת בסיסיים בלבד על חיילים חילונים ודתיים כאחד. תחת זאת אימץ הצבא מהלך של הדתה שבין ביטוייה חיזוק הרבנות הצבאית הראשית והטלת מגבלות על שילובן של נשים ביחידות השדה במחיצת דתיים. ההסדרים התרבותיים התומכים במהלך זה עוצבו בחלקם מתוך הידברות עם רבני ישיבות ההסדר והמכינות. יש לכך השלכה על לכידותו הפנימית של הצבא בכמה מישורים: (1) ניכור חיילים חילונים; (2) ניכור דתיים מזרמים שאינם אורתודוקסיים; (3) הקונפליקט המתפתח בין נשים חילוניות לגברים דתיים; (4) שילוב החרדים בצבא במובלעות סטריליות מנשים; ועוד.

המחשה שלישית באה לידי ביטוי בהגבלות שקבוצות דתיות מטילות על יכולת הצבא לאכוף חוק וסדר בגדה המערבית על רקע איומי סרבנות, מחאה, הדלפות והטיות אחרות.⁴³ אין לכך השלכה מיידית על מעמדו של הצבא, אבל יש בכך פוטנציאל לפגוע בעתיד ביכולת הצבא לממש את הרצון הפוליטי הקולקטיבי של קהילת האזרחים, ככל שיתגבש רצון כזה, לפנות מספר גבוה של התנחלויות. בנסיבות אלו ייקלע הצבא למוקד של קונפליקט פוליטי, ותפקודו ילבה את הקונפליקט הזה ולא ימתן אותו.

ולבסוף, הידלדלות מצאי התגמולים הסמליים של הצבא מביאה אותו (כצבאות אחרים במערב) לעבור מאסטרטגיה של כור היתוך לניהול שונות. ניהול שונות הוא אמצעי אפשרי להפקת תגמול סמלי לקבוצות מיעוט בדרך של הטענת שירותן בערך סמלי, למשל באמצעות חיזוק תחושת השייכות שלהן לצבא או חיזוק התחושה שהן

41 YAGIL LEVY, ISRAEL'S DEATH HIERARCHY: CASUALTY AVERSION IN A MILITARIZED DEMOCRACY (2012).

42 אסא כשר "דת וממלכתיות בצבא של מדינה יהודית ודמוקרטית" בין הכיפה לכומתה – דת, פוליטיקה וצבא בישראל 401 (ראובן גל עורך, 2012).

43 הדס מינקה-ברנד מנהיגות צבאית בהקשר אזרחי – מאפיינים פסיכולוגיים וסוציולוגיים (חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, 2011); Yagil Levy, *The Israeli Military: Imprisoned by the Religious Community*, MIDDLE EAST POL'Y, Summer 2011, at 67.

משפיעות על כלל הצבא. המעבר לניהול שונות מערער עוד יותר את דימויו האוניברסלי של הצבא שהרי הצבא מקבע הבחנות בין קבוצות ואף יוצר היררכיות ביניהן.⁴⁴ גם ניהול שונות מושפע מ"פוליטיקת הזהויות", שהרי זו מקשה על הצבא לדבוק במדיניות תרבותית המתעלמת מהשונות התרבותית.

3. המעבר מחברה הבונה סולידריות בעבור הצבא לצבא הבונה סולידריות חברתית לצרכיו

מבחינה היסטורית כוננה המדינה, כארגון אזרחי, את מדיניות הרווחה ואת הזכויות שהיא מקנה כמרכיב מרכזי של המשוואה הרפובליקנית. בכך היא סייעה לבניית סולידריות, גם אם לאורך זמן נוצר אי שוויון. נסיגת המדינה מיכולתה לפתח מערכת תגמולים לעידוד ההקרבה הצבאית, נסיגה שהתחזקה בשנות התשעים, קיבלה ביטוי בהיחלשותה של מדינת הרווחה. לצדה נוצר קושי גובר והולך להפלות לטובה את קבוצות המעמד הבינוני בעבור שירותן, ככל שהתהווה ניתוק בין חיילות לאזרחות, כלומר בין שירות צבאי לזכויות. תהליך זה עודד את הצבא להיכנס לריק שהותירו מוסדות המדינה ולחפש דרכים משלו להבטיח את תזרים כוח האדם.

על רקע זה לא הסתפק הצבא בתפקיד פסיבי המטיל על החברה את האחריות לגידול חייליו ועל המדינה את האחריות לתמרצם, אלא ביקש למלא תפקיד פעיל, לרבות בעיצובה של החברה. הרמטכ"ל משה יעלון וקצין חינוך ראשי, ולימים ראש אגף משאבי אנוש, אלעזר שטרן, בלטו בשיח זה בשנות אינתיפאדת אל אקצה. הצבא לא הסתפק עוד ב"עם בונה צבא" המבטא גם את התהליך הנורמטיבי של צבא המעוצב על ידי אזרחיו. תחת זאת טבע שטרן את המשפט "עם בונה צבא בונה עם", כלומר הטיל על הצבא את האחריות לתיקון החברה. שהרי "[...]היחד שלנו במשך שנתיים או שלוש בצבא... בכל זאת בונה אותנו כחברה", כדבריו.⁴⁵ ברטוריקה של יעלון ושטרן הוצגה החברה שהתעצבה לאחר הסכם אוסלו, כקלוקלת ולפחות ככזו שערכיה משחיתים את הצבא⁴⁶ ושאינה ערוכה לתפקד כ"חברה במאבק", כדברי יעלון.⁴⁷ בן-גוריון הציע כי

44 Edna Lomsky-Feder & Eyal Ben-Ari, *Performing the People's Army: The Israeli Military Manages Symbolic and Moral Boundaries*, in TOWARD AN ANTHROPOLOGY OF NATION BUILDING AND UNBUILDING IN ISRAEL 41 (Fran Markowitz, Stephen Sharot & Moshe Shokeid eds., 2015).

45 **משא כומתה**, לעיל ה"ש 35, בעמ' 152.

46 ראו, לדוגמה, טל פלד "עם בונה צבא בונה עם – האומנם?" **מערכות** 68, 442 (2012).

"הוטל על צבאנו להיות כוח בונה – בונה עם ובונה ארץ",⁴⁸ וכיוון לתפקיד הצבא לקדם את פרויקט "קינוץ הגלויות" מעצם יתרונותיו הארגוניים בשנות המדינה הראשונות (כמו כניסה למעברות) או אופיו המפגיש קבוצות שונות בשורותיו. אבל בן-גוריון לא דיבר על תיקון החברה. בעידן שטרן ויעלון נכנס הצבא, למעשה, לוואקום שהותירו מוסדות המדינה. המדינה ערערה את המשואה הרפובליקנית ותרמה לפיחות ערך ההמירות של המשאבים שהמעמד הבינוני-חילוני הפיק מהצבא. זאת, עם שחיקתה של מדינת הרווחה, העצמתה של חברת השוק ומתן אפשרות למוביליות חברתית ופוליטית לקבוצות שונות ללא תלות בעמידה במבחן השירות הצבאי. לכן פנה הצבא לפעול בעצמו להבטחת התזרים של כוח אדם צבאי.

לצורך כך קידם הצבא סדר יום חינוכי שהעיקריים במאמציו היו כניסה למערכת החינוך ו"ייהוד" הצבא. הצבא שיתף את מערכת החינוך האזרחית במהלך שנועד לחזק את המוטיבציה להתגייס לצבא, כשהוא זיהה ירידה בשיעורי הגיוס בתיכונים המבוססים. ביטוי ממשי ראשון לכך היה פרויקט "סא"ל לכל בית ספר", שהושק בשנת 2004 ושכלל ליווי כיתות על ידי קצינים שיעודדו גיוס. בהמשך נעשו בתי הספר התיכונים לחולייה במה שנקרא "שרשרת החיול": גיוס החייל והחיילת אינו מתחיל עוד בלשכת הגיוס אלא בבתי הספר התיכונים. מיזם "דרך ערך" שהושק בשנת 2010 הציב כ"היעד המרכזי המשותף [למשרד החינוך, למשרד הביטחון ולצה"ל את] הכנת כלל בני הנוער לצה"ל, על ידי חיזוק נכונותם ומוכנותם לשירות משמעותי ותורם, תוך הדגשת חשיבותו של המערך הלוחם".⁴⁹

בתוך כך החלו גם בתי הספר התיכונים להשתתף בפרויקט שכותרתו "מסע ישראלי מבראשית", שפותח בשיתוף פעולה בין משרד החינוך לעמותת "מבראשית", שהרב מוטי אלון היה בין מייסדיה. המסע, המקיף כ-15,000 תלמידים בשנה, עוסק בכיורן זהותו של הצעיר דרך כמה מעגלים שראשיתם "הקשבה עצמית-פנימית" ושיאם "אני והזהות היהודית שלי". במהלכו של מעגל זה מגיעים התלמידים לקבלת

⁴⁷ תמיר ליבל "מ'צבא העם' ל'צבא העם היהודי" בין הכיפה לכומתה, לעיל ה"ש 42, 205.

⁴⁸ מכתב מדוד בן-גוריון ליגאל ידין (27.11.1950) דוד בן-גוריון – ראש הממשלה הראשון – מבחר תעודות (1947–1963) 169, 171 (אלי שאלתיאל עורך, התשנ"ז) (הספר להלן: מבחר תעודות).

⁴⁹ "הסכם פעילות הכנה לצה"ל" משרד החינוך, מינהל חברה ונוער נכונות לשירות ומוכנות לצה"ל – אוגדן תוכניות, נושאים והפעלות 265, 267 (2010).

שבת ותפילה בכותל.⁵⁰ לדברי תלמידים חילונים, המעבר מהמעגל המצומצם לרחב מלווה באינדוקטרינציה שהמסר שלה הוא שהיהדות חשובה יותר מהדמוקרטיה.⁵¹ לצד זה, אימצו גם בתי הספר התיכונים את המסעות לפולין (מצעד החיים) כמכשיר חינוכי.⁵² בשנת 2013 גם יושמה מערכת להערכת הישגי המורים כחלק מרפורמת "עוז לתמורה", שהושקה בשנת 2011 ושמטרתה לקדם את החינוך בחטיבה העליונה. הרפורמה מתגמלת את עובדי ההוראה בגין הישגי בית הספר, הכוללים גם את שיעור הגיוס לשירות צבאי.⁵³

ביטוי חשוב אחר לשינוי בגישת הצבא היה גיוס היהדות כמרכיב עיקרי בחברות החייליים, בראש ובראשונה החילונים. על רקע זה יש לראות את הברית המתהדקת עם הציונות הדתית ואת העצמתה של הרבנות הצבאית הראשית. חברות דתי נתפסו כמכשיר יעיל להטענה מחודשת של החיילים במוטיבציה להקריב לאחר שהמערכת המקורית של התגמולים הסמליים נתפסה ככזו שאיבדה חלק מכוחה.

המסמך "יעוד ויחוד" – צה"ל: זהות ישראלית-יהודית", שניסח הצבא, הגדיר לראשונה את זהותו של הצבא כ"צבאה של המדינה היהודית-דמוקרטית שבה הזהות היהודית הינה גרעין הזהות הלאומית של מדינת ישראל". הצבא גם החל לעסוק באופן פעיל בגיור חיילים. במארכ 2001 נימק זאת קצין חינוך ראשי שטרן לוועדת העלייה, הקליטה והתפוצות של הכנסת: "[אני חושב שמי שיהיה רשום כיהודי הסיכוי שלו להישאר אתנו בצבא לאורך זמן ושהילדים שלו יתגייסו לצבא-הגנה לישראל הוא גדול יותר".⁵⁴

אכן, "יעוד ויחוד" הגדיר את המדינה כמדינה יהודית דמוקרטית וקבע לראשונה כי "צה"ל הוא צבאה של המדינה היהודית והדמוקרטית, שבה הזהות היהודית הינה גרעין הזהות הלאומית של מדינת ישראל" (סעיף ב3). במקום אחר נקבע כי גם אם צה"ל אינו מגדיר "הדות" או "ישראליות", עליו "לבנות את הזהות הלאומית של

⁵⁰ אתר עמותת "מבראשית" www.mibereshit.org/bereshit.aspx?sec=77765 (נבדק ב-16.1.2014).

⁵¹ אור קשתי ויעל געתון "אינדוקטרינציה דתית במקום מסע ישראלי" הארץ 11.3.2011, 10.

⁵² יובל וורגן משלחות תלמידים לפולין סעיף 3 (הכנסת, מרכז המחקר והמידע, 2008).
⁵³ מדינת ישראל, משרד החינוך, המינהל הפדגוגי, אגף א' חינוך על יסודי רפורמת עוז לתמורה – פדגוגיה, ארגון וניהול 21–22 (גרסה ב', שנה"ל התשע"ג).

⁵⁴ פרוטוקול ישיבה של ועדת העלייה, הקליטה והתפוצות, הכנסת ה-15, 11 (5.3.2001).

חייליו על בסיס הערכים והזכרון הקולקטיבי של העם היהודי ולהציג בפניהם את גווניה השונים של היהדות, באופן שיאפשר להם לראות עצמם שייכים אליה ולהזדהות עימה" (סעיף 13). לשם השוואה, בן-גוריון קבע במכתב לרב יהודה לייב מימון, ממנהיגי המזרחי, ב-7.7.1958:

ועל-פי ההלכה עצמה אין להגיד שיהודי שאינו דתי אינו יהודי. זיקת הדת היהודית לעם היהודי קיימת ועומדת, ואין להטיל בה כל ספק; אבל זיקת העם היהודי לדת אינה קיימת, בין אם הדבר הוא רע או לא, לא נכון שחוקקנו חוקים שבהם נקבעה הזהות בין יהודי כלאום ובין יהודי כדת... בעניין כשרות בצבא – נראה היה לנו שבצבא צריך כל יהודי להרגיש עצמו בביתו, ומכיוון שהנחנו כיסוד מוסד – ואני מקווה שיסוד זה יישאר גם להבא, שאין כפייה דתית, וכל צעיר חייב ללכת לצבא – ראינו צורך שכל חייל יאכל במחנה כשרות, למען שחייל דתי יוכל לאכול בצבא כמו חבריו.⁵⁵

במילים אחרות: בן גוריון הבחין בין יהדות לדת, לא הגדיר במקום זה או אחר את הצבא כיהודי והוא ראה בהסדרי הכשרות הסדרים הנובעים מגילוי סובלנות כלפי החייל הדתי, אבל לא מזהות הדתית של הצבא. נהפוך הוא, בן גוריון הדגיש, בעיקר בספרו יחוד ויעוד (1971), המקבץ את מאמריו ונאומיו בשנים 1947–1963 ושהיה מקור השראה למנסחי "יעוד ויחוד", את תפקיד הצבא בבינויה של האומה-העם החדש, שכינה "ישראלי" או "עברי". רק כעבור קרוב לחמישים שנה נוצר המניע להגדיר את זהותו של הצבא כצבא יהודי, גם אם לא כדתי.

לעיגון החוקתי של הגדרת זהות זו סייע חוק-יסוד: כבוד האדם וחירותו (1992), שקבע את מהותה של המדינה כמדינה יהודית ודמוקרטית. אפיון זה של המדינה מקרין גם על ייעודו של הצבא, טען שופט בית המשפט העליון חנן מלצר, לרבות על הזיקה של תרבותו להגשמה של ערכים יהודיים, ובכלל זה גם מעמדו המיוחד של הרב הצבאי הראשי.⁵⁶ עם זאת, נכון להבחין בין בסיס הלגיטימיות של "יעוד ויחוד" ובין המוטיבציה לכתיבתו מעל עשור לאחר שנחקק החוק, מוטיבציה הנובעת מהקשיים שעמם התמודד הצבא.

⁵⁵ מבחר תעודות, לעיל ה"ש 48, 444, בעמ' 446–447 (ההדגשה הוספה).

⁵⁶ חנן מלצר "צה"ל כצבאה של מדינה יהודית ודמוקרטית" משפט ועסקים יד 347, 355 (2012).

הגדרת אופיו של הצבא מנביעה היררכיה המבחינה בין חיילים יהודים ללא יהודים. זאת, בצבא שבו שיעור גבוה מבעבר של מהגרים לא יהודים מברית המועצות לשעבר, לצד דרוזים ובדואים ששולבו משנות התשעים ביחידות הלוחמות ללא המגבלות שאפיינו את שילובם בעבר. היררכיה זו אף מציבה חסם להשתלבותם בעתיד של אזרחי ישראל הפלסטינים. אבל היררכיה זו גם מתווה הבחנה בין דתיים לחילונים. הקביעה כי "ההגנה על המדינה תובעת מסירות בלב ובנפש, וכי חייל בעל זהות לאומית מגובשת ייטיב לבצע את תפקידו" (סעיף 13), והדגשת הצורך, כאמור למעלה, בבניית זהות לאומית המבוססת על הערכים והזיכרון הקולקטיבי של העם היהודי – אלה מעניקות קדימות לחייל הדתי שחיבורו למורשת היהודית נתפס מוצק יותר, ושדימויו כבעל יכולת להזדהות ולהשתייך ליהדות מובהק יותר. הגדרתו של הצבא כישראלי הייתה מבטלת את קווי התיחום של היררכיה זו. ומשעוצבה דמות החייל התקני, גם נוסחה השיטה שלאורה יש לחנך מחדש את חיילי הצבא. אין, אפוא, תמה כי גם ביחידות שיש להן הרכב חילוני בולט (כפי שמעיד מחקר שנעשה בגדוד 50 של הצנחנים בראשית העשור השני של שנות האלפיים), נתפסה היהדות כסמן של גבולות הצבא, והדתיים מוצגים כמי שממלאים את תפקיד השימור של התרבות הקולקטיבית.⁵⁷

נכון כי חלק ממעצביו של "יעוד ויחוד" בקשו לעגן את זהות הצבא על ערכים, מורשת ותרבות יהודיים אך לא דווקא דתיים, אבל ההזדקקות לערכים יהודיים עצמה העניקה קדימות למי שהזדהותו עם ערכים אלה אינה טעונה חינוך צבאי, וחיוקה גם את מעמד הרבנות הצבאית, אם להמשיך את הקו של השופט מלצר שהוצג למעלה. כך בונה הצבא היררכיה פנים-צבאית חדשה שאינה מוסווית כמו זו שעוצבה בשנות המדינה הראשונות, כי אם מבוססת על יסודות שיוכיים ולא מריטוקרטיים.

ה. לאן הולך הצבא?

המשותף לשלושת המעברים שהוצגו כאן הוא שלא זו בלבד שמודל גיוס החובה קורס תחת עומס הסתירות של אתוס "צבא העם", אלא שהצבא כמו ידיו מעצים סתירות אלה. הן מחוללות תהליך שעשוי להביא לביטולו הכמעט בלתי נמנע של גיוס החובה, וזאת מכמה טעמים.

⁵⁷ Hanne Eggen Røislien, *Religion and Military Conscription: The Case of the Israel Defense Forces (IDF)*, 39 ARMED FORCES & SOC'Y 213 (2013)

ראשית, אתוס "צבא העם" מביא את הצבא לדבוק – בשם השוויון – במעבר מהדרה להכלה שמכרסם בבסיס הלגיטימיות של מודל גיוס החובה. אם תיכשל ההכלה (במקרה זה של חרדים) והצבא ינסה לרפא את אי השוויון באמצעות תגמולים כספיים, הוא יאיץ את הצעידה למודל התנדבותי בשל חוסר היכולת לתגמל מספר גבוה של מגויסים. או אז יגייס הצבא פחות אנשים אך תמורת תגמול גבוה יותר, והדבר יעצים את הלחצים לתגמול נוסף מצד מי שיחוש עוד יותר "פראירים" וחוזר חלילה, עד שהגיוס יוכפף לכוחות ההיצע והביקוש של שוק העבודה. הכפפה זו מגלמת את המעבר מגיוס חובה לגיוס התנדבותי. חשוב גם לציין שהצבא מתנהל בין שני אתוסים מנוגדים: מצד אחד "צבא השוק" המתאים את התנהלותו לשיח חברת השוק; מצד אחר אתוס "צבא העם". בעוד שהאחרון מעניק בכורה לכלליות השירות על פני צורכי הארגון הצבאי, מביא אתוס השוק את הצבא לצמצום בצריכת ימי מילואים, לשחרור (בעבר) של מי שאינו נחוץ, לביטול של מסלול שלב ב', לחתירה למסלול של שירות דיפרנציאלי ועוד. סתירה זו תתעצם בעתיד ככל שיגברו הלחצים על הצבא לצמצם בתקציבו וכך יחריף משבר הלגיטימיות של גיוס החובה.

שנית, המרכיב ההתנדבותי של אתוס צבא העם מביא את הצבא לאמץ הסדרה הטורכית של הגיוס. הסדרה זו פוגעת באוטונומיה שלו ומחזקת לחצים אפשריים להתמקצעות כדרך להחלשת השפעות אזרחיות על הצבא.

לבסוף, ההנחה שהצבא ניצב מעל החלוקה המגזרית של החברה, מביאה אותו לתפקיד של "צבא בונה עם" המרחיק את הצבא מחלקים בחברה. זאת, כשם שהשימוש בדת לבניית סולידריות חברתית מביא לאבדן האוטונומיה מהציונות הדתית, ותוצאתו דומה – לחצים אפשריים להתמקצעות כדי לבלום שחיקה באוטונומיה.

מעבר לצבא מקצועי עשוי לחזק את האוטונומיה המקצועית של הצבא. התמקצעות מחלישה את הציפיות של המגויסים ושל רשתותיהם החברתיות לתגמולים סמליים, ציפיות המחוללות התנגשות בין קבוצות. התמקצעות מחלישה את המעורבות של הרשתות החברתיות בהשפעה על ניהול הצבא. התמקצעות גם מחזקת שיקולים מקצועיים ולא שיוכיים באיוש מקצועות צבאיים, מה שעשוי גם להגביר בתנאים מסוימים שילוב נשים.

עם זאת, המחירים של "צבא מקצועי" הם כבדים בפני עצמם, לאו דווקא מנקודת המבט הצבאית. מחיר אחד הוא פוליטי – כשהרצון החופשי (לכאורה) וכוחות השוק מסדירים את הגיוס, הצבא מאויש בשיעור גובר של מגויסים מקבוצות מוחלשות או לאומניות, מה שיוצר הטיה לאומנית של השורות, בהינתן הלימה גם בין קבוצות

מוחלשות להשקפת עולם לאומנית. יש לכך השפעה בעייתית בצבא המעורב בלחימה באוכלוסייה אזרחית פלסטינית ולבנונית. המחיר הוא גם ערכי. נכון להפקיד בידי המדינה את ההכרעה מי יהיו הצעירים שהמדינה תסכן את חייהם כשתציב אותם בתפקידי לחימה, ולא להעביר הכרעה זו לכוחות ההיצע והביקוש של שוק העבודה. אלה הכוחות המסדירים את הגיוס כשהצבא נכון על יסודות התנדבותיים.

בצבא מקצועי גם תבוטל ההבחנה בין שירות חובה לשירות קבע. בהינתן שתקופת השירות הראשונית תוארך ולא תעמוד עוד על כשלוש שנים, יהיה בכך כדי להעניק דחיפה נוספת להעלאת גיל הפרישה מהצבא ובכך לשחוק עוד את מודל "הקריירה השנייה", שהיה מעוגניו של מודל הגיוס. פרישה בגיל צעיר יחסית החלישה את החיץ שבין משרתי הקבע ובין החברה האזרחית. היא חייבה את איש הקבע להיערך בשלב מוקדם לפרישתו, ובכך לשמר את קשריו החברתיים. היא האיצה את תחלופת הקצינים ובכך מנעה צבירת כוח בקרב מפקדי היחידות בצבא. הארכת משך השירות אמנם תתרום להתמקצעות הצבא, אך גם תאיץ את הסתגרותו החברתית.

אך יש גם דרך ביניים למי שעדיין סבור שהמדינה, ולא השוק, צריכה להסדיר את איוש הצבא. בשיח הציבורי רווחת המשוואה המוטעית שאם שיעורי הגיוס פוחתים, צבא מקצועי הוא הפתרון. אולם אין זיקה הכרחית בין שיעורי הגיוס ובין מודל הגיוס. דרך הביניים היא מודל בררני פורמלי. מודל כזה בנוי על העיקרון כי חובת הגיוס חלה על הכול, אבל המדינה בוררת את כוח האדם שהיא זקוקה לו, בהתאם לאמות מידה שקופות ולמכסות גיוס שהכנסת תאשר ותתקצב.

נורבגיה היא דוגמה בולטת לדבקות בעיקרון של גיוס חובה (שמוחל לאחרונה גם על נשים) גם אם רק כחמישית מן הגברים מגויסים, הרחק מן השיעור בישראל הנושק למחצית מכלל האוכלוסייה. אפשר אפוא לומר שאם נורבגיה, המתמודדת עם איום קטן מזה של ישראל, מצאה דרך להצדיק ולהרחיב גיוס חובה בררני, גם ישראל יכולה. ולמי שיטען כי "ישראל אינה נורבגיה" שכן אין ביכולתה להרשות לעצמה מודל בררני, נזכיר כי זרמי העומק החברתיים והסתירות שבגינן קורס מודל גיוס החובה עשויים להביא את המדינה לאימוץ הדרגתי של מודל גיוס התנדבותי גם אם אין זו משאת הנפש של אדריכלי מודל הגיוס. בנסיבות אלו עדיין יש יתרונות למודל חובה בררני.

אתגר הלגיטימיות של מודל בררני מוצהר אינו פשוט. אין הוא יכול להישען על הסמלים הריקים מתוכן של "שוויון בנטל" גורף, אלא שוויון בנטל של מי שנמצא כשיר לשרת פיזית ואף תרבותית. זו לגיטימיות הבנויה על הוגנות ולא על שוויון טכני, ולכן הצבא אינו מעבה את השורות במי שאינו כשיר לשרת, כשם שאינו מפנה המונים

לשמש כוח עבודה זול בשירות אזרחי רק לשם מצג השוויון. הלגיטימיות נשענת על העיקרון של חובה אזרחית בסיסית, ולא על העלאת הצבא לדרגה של טאבו, כפי שמציעים מי שמוקיעים את מבקרי הצבא. צבא כזה מכיר בשונותן התרבותית של קבוצות ומרחיב את תחולת הפטורים משירות צבאי מטעמי מצפון. זה צבא שמעמיד במרכז את גיוס החובה ולא את האתוס היומרי של "צבא העם" החותר לשוויון מזויף ולחינוך מחדש של החברה אם אינה מאמצת עיקרון זה. מודל גיוס בררני מחייב תגמול כספי הוגן של המגויסים כדי לפצותם על אבדן שנות השירות שבהן יכלו לקדם את עצמם. עם זאת, תגמול חומרי אינו בהכרח גולש לתשלום שכר המסב את השירות הצבאי למשלח יד. וחשוב לא פחות, כפי שהמודל הסקנדינבי מלמד אותנו, המשוואה הרפובליקנית חייבת תיקוף מחדש במובן זה שיעוגן מחדש וימומש העיקרון שהמדינה אחראית לרווחת אזרחיה.

אחד התנאים למניעת המעבר לגיוס התנדבותי ולשימור מודל גיוס החובה הוא הוויתור, בעיקר ברמת האתוס (אם לא המיתוס), על כך שהצבא הוא "צבא עם" הנוטל על עצמו משימות חברתיות. תחת אתוס זה קורס מודל גיוס החובה. פיתוח אתוס חדש של לגיטימיות למודל גיוס חובה בררני שאינו עטוף בסמלי "צבא העם", הוא המפתח לכך. במידה רבה "צבא העם" הוא אויב ההישרדות של מודל גיוס החובה.